

ПЕДАГОГИЧЕСКОТО ОБЩУВАНЕ В УЧЕБНО- ВЪЗПИТАТЕЛНИЯ ПРОЦЕС

Петър Петров

1. Общуването като интердисциплинарен проблем

Общуването е сложен социален феномен, необходимо условие за социалния живот на човека, за неговото културно възпроизводство и личностното формиране. Не случайно интересът към него се заражда още в дълбока древност. Разкриването на природата и същността на общуването заема важно място във философската проблематика на древногръцките мислители Сократ, Платон и Аристотел, а също и на видните учени на Древния Рим Луций Аней Сенека и Марк Фабий Квинтилиан. Те разглеждат човека като специфична микровселена, която е аналог на макровселената. Познаването на света на човека се смята за много по-трудно, отколкото познаването на външния свят. Още през XII век пр. Хр. Орфей формулира: "Познай себе си, за да познаеш Вселената и Боговете!"

В съвременното общество въпросите за общуването придоби-

ват особена актуалност. Бързите социално-икономически, политически и културни промени, протичащи в световен мащаб, извършващите се демократични процеси водят до значително разширяване на различните форми на екзистенциално и официално общуване между хората. Задълбочаващите се процеси на международната интеграция благоприятстват за разширяване на контактите между отделните държави, за укрепване на взаимното им сътрудничество и доверие.

Интересът към проблемите на общуването все повече нараства в условията на бурния научно-технически и социален прогрес, на интензивното развитие на средствата за масова комуникация, които оказват огромно влияние върху съдържанието и формите на взаимоотношенията между хората. От една страна, общуването придава определен ценностен характер на духовно-практическото усвояване на действителността. От друга страна, усвояването на действител-

ността намира своя завършек в себеусвояването, в самопознанието, в саморазвитието, което характеризира превръщането на социалния опит в средство за разгръщане на индивидуалните способности и качества на човека. Човешкият свят е най-важното жизнено пространство, “социалният въздух” за всеки отделен индивид. Чрез общуването и в процеса на общуването човек опознава не само другите, а и самия себе си. Процесът на междуличностното общуване и не само условие за формирането на личността, а и благоприятна среда за развиване на всички психични и социални човешки качества. Потребностите, целите, интересите, ценностните ориентации на човека се формират и развиват в процеса на взаимодействието с другите хора. Общуването като процес свързва личността с обществото, индивидуалното съзнание с общественото. В другите и чрез другите човек отличава себе си, преживява се като ценност и самоценност, самоидентифицира се като различен от тях.

С основание през последните десетилетия проблемът за общуването, за същността, функциите, ролята и значението му се превърна в интердисциплина. Отделни негови аспекти се изясняват от представители на различни науки:

философи, социолози, психолози, етици, изкуствоведи, лингвисти, литературоведи, педагози и много други. Интензификацията на теоретичните и на експерименталните разработки на проблемите на общуването е тясно свързана с постепенното утвърждаване на новия, интерсубективен подход на изследване на човека във философията и частните науки. Този подход, за разлика от моносубективния (интрасубективния) има за своя основа не индивида сам по себе си, а взаимовръзката на субекта с другите индивиди, т. е. комуникативната и интерактивната същност на човешката жизнедейност. Все повече автори започват да разглеждат общуването като комплексен социален феномен, който не е само чисто информационен процес, а “сложен и многостранен процес, който в едно и също време може да бъде и като процес на взаимодействие между индивидите, и като информационен процес, и като отношение на хората един към друг, и като процес на взаимно влияние един на друг, и като процес на взаимното им разбиране един друг” (16, с. 178).

Общофилософският план на изследване на общуването обхваща няколко основни направления: разглеждане на общуването като начин за реализация на обществе-

ните отношения, като вид дейност, характеризираща субект-субектните отношения, като относително самостоятелна категория наред с дейността, като фактор за развитие на личността и т. н. При това едни автори интерпретират общуването предимно като информационен процес и го отъждествяват с комуникацията, а други изследователи подчертават бинарната му същност, единството между комуникацията и интеракцията (взаимодействието).

Особено интензивно се развиват общосоциологическото и социалнопсихологическото направления за изследване на общуването. Те разкриват социалната обусловеност на съдържанието на общуването в условията на различните общественно-икономически формации, механизмите за формиране на социално-типични качества, анализират закономерностите на влиянието на различните общности върху личността, на взаимното въздействие между общуващите. Общуването се разглежда като важен фактор за задълбочаване на социализацията на индивида, за обогатяване на общественото битие на човека, за постигане на вътрешна сплотеност, за единение, единомислие и единое действие между личността и обществото. В етносоциален план общуването играе голяма роля за фор-

миране на единна психика, на общи чувства, на еднакви характерологични черти.

Проблемът за общуването заема едно от централните места в цялата система на психологическите науки.

В общопсихологически план се изучават психологическите функции на общуването, взаимовръзката и взаимовлиянието на общуването с другите страни на психическия живот на човека. Нещо повече. В психологията от специален обект на изследване общуването все повече се превръща в принцип за изучаване на самата човешка психика, на отделните психични процеси. За психологическата теория на личността главното е да се установят онези зависимости и взаимовръзки между психичните процеси и свойства, които определят цялостното формиране на личността. При разкриване на ролята на общуването като условие и фактор за изграждане на личността от тези позиции първостепенно значение придобива положението, че развитието на индивидите зависи не само от характера на тяхната предметна дейност, а и от характера на техните взаимоотношения, в които влизат в процеса на общуването си.

Детската и възрастната психология се интересуват от основните етапи, през които преминава об-

щуването в онтогенезиса, от неговата роля и значение за формирането на психиката, на цялостната личност. При това специалните изследвания подчертават изключително голямото значение на общуването за развитието на детето още от първите месеци след неговото раждане. Както изтъква М. И. Лисина, нормалното физическо, интелектуално и емоционално развитие на малкото дете изисква възрастните да общуват с него от най-ранна възраст. При тези условия още към края на втория месец или една-две седмици по-късно от живота на пеленачето може да се говори за първоначално формирана потребност от общуване, която се изразява във вниманието и интереса му към възрастния, в емоционалното отношение на детето към него, в стремежа му да проявява "инициатива" и да реагира на отношенията на възрастните към него. Според сътрудничката на М. И. Лисина Н. Н. Авдеева още на възраст 1-2 месеца е налице аморфно предличностно ядро – център като пробраз на бъдещата личност, който организира сложното поведение на детето. Това ядро към края на първата година се развива в предличност. Още по-голяма е ролята на общуването в яслената, предучилищната и особено в училищната възраст за овладяване от подра-

стващите на специфично човешките форми на поведение.

Отделни аспекти на общуването са предмет на разглеждане в трудовата и инженерната психология, спортната психология, медицинската психология, а също и в дефектологията (специалната педагогика).

Закономерностите на един от най-висшите видове общуване – словесното – са предмет на изследване от лингвистиката, психолингвистиката и литературознанието, които изучават особеностите на общуването, характерни за различните езикови структури. При това основно внимание се отделя на принципа на диалогизма, на първичността на диалога във филогенезиса и онтогенезиса. Всеки човек се стреми да опознае, да разбере средата, в която живее, не само материалната (вещната), а предимно собствената среда – човешката и човечната. Личностното знание (човекознанието) е не по-малко важно от вещното знание. Човек се стреми да проникне в същността на другия, да опознае неговите методи и мотиви, интереси и стремежи. Истинският живот на личността обаче е достъпен само чрез диалогичното общуване, чрез което тя сама свободно разкрива себе си. Още Л. С. Виготски изтъква, че първоначално детето овладява социализира-

ната реч, която се разделя на егоцентрична и комуникативна. Егоцентричната реч е временно явление, тя постепенно се сменя с вътрешна реч. Идеята за изначалната диалогичност на света подкрепя големият физик и мислител Нилс Бор, който формулира принципа за допълнителността.

Специално внимание се отделя и на редица семиотични аспекти на общуването, на разглеждането му от позициите на общата теория на знаците.

Напоследък все повече се подчертава значението на изкуството за човешкото общуване. Изкуството се разглежда едновременно и като средство за общуване, и като инструмент за познание, и като оръдие за духовно преобразуване на действителността, за формиране на ценностни ориентации (6). Общуването е включено в самото битие на изкуството като социокултурен процес: то е в основата не само на творческия акт, но и на акта на възприемане и тълкуване на художествената творба. "Всяко произведение на изкуството – пише големият писател Лев Толстой, – прави това, че възприемащият встъпва в известен род общуване с произвения или произвеждащия изкуство и с всички тези, които едновременно с него, преди или след него са възприели или ще възприемат същото худо-

жествено впечатление. Както думата, предаваща мисълта и опита на хората, служи като средство за единение на хората, точно така действията и изкуството. Особеността пък на това средство за общуване, различаващо го от общуването с помощта на думата, е в това, че чрез думата един човек предава на друг своите мисли, а чрез изкуството пък хората предават един на друг своите "чувства" (24, с. 34-35).

Изкуството е ефективно средство не само за общуване, а и за самообщуване (автокомуникация). Самообщуването, предизвикано от въздействието на художествената творба, позволява на човека да надникне дълбоко в собствения си душевен свят, да се съпреживее като част от човешката общност, да изпита радостта и отговорността, че е човек.

Напоследък се поставят за обсъждане редица съществени аспекти на взаимовръзката между културата в широк смисъл на думата и общуването (10). С основание се смята, че културата е отправна точка за всяко общуване. Тя предпоставя общуването, но без общуването е невъзможно и самото развитие на културата. При това проблемът за взаимовръзката между културата и общуването обикновено се разглежда комплексно: комуникативни основи на

културата, равнища на културната комуникация, междукултурно общуване и пр.

В най-новите трудове по педагогика и по дидактика на въпросите на общуването също започна да се отделя все по-голямо внимание. Възпитанието и обучението се осъществяват в процеса на общуването на учителите с учениците, т. е. самата природа и същност на учебно-възпитателния процес предполага целенасочено и ефективно общуване. Докато по-рано акцентът се поставяше предимно върху стила и характера на взаимоотношенията между учителите и учениците, в последните две-три десетилетия на сегашния век проблемът за педагогическото общуване се обособи като относително самостоятелно направление. У нас бе отпечатано и първото по цялостно проучване за педагогическото общуване в сферата на възпитанието (4).

2. Същност и основни измерения на педагогическото общуване

Независимо от повишения интерес към различните аспекти на общуването, трябва да се подчертае, че въпросите на педагогическото общуване и особено на общуването в процеса на обучението са все още незадоволително разра-

ботени. Обикновено интерпретацията на взаимоотношенията между учители и ученици в учебно-възпитателния процес е на чисто емпирично равнище, без да отчита натрупания в областта на философията, социологията, психологията, етиката и др. опит за разкриване на механизмите на ефективното общуване между хората. Значителна част от учителите не полагат специални грижи за целенасочено организиране на общуването между учениците в учебната дейност, поради което то протича стихийно и не води до необходимите резултати, а понякога е и причина за възникване на конфликтни взаимоотношения. Дълбоките корени на това явление трябва да се търсят в отсъствието на системното разглеждане на този проблем във вузовската педагогика и в курсовете за повишаване квалификацията на учителите, в липсата на методически указания за организация на ефективно педагогическо общуване.

Теоретичните разработки и експерименталните изследвания в областта на философията, социологията, общата и социалната психология, етиката и естетиката и др. позволяват не само по-добре да се разкрие същността на общуването като социален феномен, а и да се разбере защо то играе изключително голяма роля при обучението

и възпитанието. Повишеното внимание към редица теоретико-методологически проблеми на общуването допринесе за изясняването на взаимоотношенията му с такива основни категории като дейността, начина на живот, обществените отношения, труда, морала и др. (18). Независимо от различните подходи за интерпретация на общуването повечето от авторите се ръководят от постановката за единството на общуването и дейността, за тяхното формиращо влияние върху личността. При това едни автори разглеждат общуването и дейността като относително самостоятелни категории (Д. И. Дубровски, Г. М. Андреева, Б. Ф. Ломов, Л. П. Буева), други смятат, че общуването е особен вид дейност (М. И. Лисина, Я. Л. Коломински, Т. В. Драгунова), според трети общуването е необходимо условие за извършване на различни видове дейност, а може да се разглежда и като самостоятелен вид дейност, когато се основава на специфичен мотив (А. А. Леонтиев).

Л. П. Буева изтъква, че общуването като “непосредствено наблюдавана реалност и конкретизация на всички обществени отношения, тяхната персонификация, личностна форма” (3) е изключително сложно и многообхватно явление. Поради това е напълно оправдан

многоаспектният, всестранныят подход към него, при който общуването може да се разглежда като “дейност, процес, отношение”, като “единство между комуникация, интеракция и перцепция”, като “взаиморазбиране, взаимовлияние и взаимодействие” и т. н. На единството между комуникативната, интерактивната и перцептивната страна на общуването специално внимание обръща и Г. М. Андреева. Според нея първата страна се заключава в обмен на информация (знания, идеи) между общуващите; втората – в организацията на взаимодействието между тях (обмен на действия); третата – във взаимното възприемане на партньорите по общуване и установяване върху тази основа на взаиморазбиране (1, с. 97).

Общуването е значим феномен на взаимното познаване и разбиране между индивидите, за съгласуване на съвместната им дейност, за сплотяване на човешките общности, за личностното развитие на човека. Ю. А. Шестопалов определя общуването “като обективно обусловен способ за съществуване на индивидите и обществото, предполагащ тяхното информационно-емоционално взаимодействие с цел да се организира и осъществява определен тип на тяхната жизнедейност” (26, с. 148). Авторът разкрива диалектиката на

възникване и развитие на комуникативните възможности на човека, определя мястото и ролята им в структурата на човешкото общуване.

В психологически план общуването се определя като “връзка между хората, в хода на която възниква психически контакт, проявяващ се в обмен на информация, взаимовлияние, взаимопреживяване, взаиморазбиране” (15, с. 109). Някои автори разглеждат категориите “общуване” и “комуникация” като синоними. Други ги разграничават. При това според едни учени комуникацията е само един от компонентите на общуването наред с интерактивния, перцептивния и други негови компоненти. Някои учени обаче приемат, че понятието “общуване” е по-тясно от понятието “комуникация”. Общуването се разглежда като обмен на информация между хората, като взаимодействие помежду им, както чрез непосредствен контакт, така и опосредствено – чрез средствата на масова информация, художествената литература, произведенията на изкуството и т. н. Под комуникация се разбира връзка (взаимодействие) между две системи, в хода на която от едната система към другата се предава сигнал, носещ определена информация. Като комуникативни се определят връз-

ките в системите “машина – машина”, “човек – машина”, а също и тези при животните.

Педагогическото общуване е специфичен вид социално общуване. То е основен механизъм за организиране и осъществяване на учебно-възпитателния процес в училището. Различните автори дават нееднозначни определения на тази категория. Някои дори се въздържат от каквато е да е дефиниция, тъй като смятат, че педагогическото общуване не се нуждае от специално определение. Най-общо под педагогическо общуване се разбира “общуване между педагозите и учащите се, което се провежда с педагогическа цел, определена от задачите на учебно-възпитателния процес” (23, с. 18). Други учени привеждат по-разгърнати определения. Така например според А. А. Леонтиев педагогическото общуване е “професионално общуване на преподавателя с учащите се в урока или вън от него (в процеса на обучението и възпитанието), което има определени педагогически функции и е насочено (ако е пълноценно и оптимално) към създаване на благоприятен психологически климат, а също и на друг род психологическа оптимизация на учебната дейност и отношенията между педагозите и учащите се и вътре в ученическия колектив” (11, с. 3).

Към по-важните признаци на оптималното педагогическо общуване авторът отнася развитието на мотивацията на учащите се, творческия характер на учебната им дейност, благоприятния емоционален климат, липсата на психологически бариери, максималното разгръщане на личностните особености на учителя, стимулиращ личностното формиране на ученика.

Под професионално-педагогическо общуване В. А. Кан-Калик и Г. А. Ковалъов разбират “система от похвати и методи, които осигуряват реализацията на целите и задачите на педагогическата дейност и организират, направляват социално-психологическото взаимодействие между педагога и възпитаваните ...” (7, с. 10). Според авторите съдържанието на това взаимодействие е обменът на информация, междуличностното познание, организацията и регулацията на взаимоотношенията с помощта на различни комуникативни средства, както и цялостната самопрезентация на педагога, който организира и управлява този процес.

“Общуването на учениците – пише А. В. Мудрик – е обмен на духовни ценности (общопризнати и специфични за полововъзрастовите и груповите ценностни ориентации на учащите се), който

се извършва под формата на диалог на ученика като с “други Аз”, а също и в процеса на взаимодействие с обкръжаващите го хора” (14, с. 15).

В тези и някои други определения педагогическото общуване се разглежда обикновено в рамките на психолого-педагогическия подход, т. е. акцентира се върху психолого-педагогическите характеристики на взаимодействието между учители и учащи се. С други думи, това понятие значително се стеснява и се свежда само до взаимоотношенията между учители и ученици, възпитатели и възпитаници. Все по-засилващите се напоследък интеграционни процеси между образованието и другите сфери на материалната и духовната култура изискват по-широка интерпретация на категорията педагогическо общуване.

Така например в обоснования от Ст. Жекова и др. обобщен структурен модел на учителската професия се разграничават четири подсистеми: подсистема “учител – ученици”; подсистема “вътрешна среда”, която включва учителския колектив, колектива, осигуряващ трудово-производствената дейност на учениците и условията на труда; подсистема “външна среда”, съдържаща компонентите: родители, обществени организации, институти за подготовка и

преподготовка на учители; подсистема “ръководни институции и висшестоящи инстанции” (5). Съвсем естествено е да се смята, че педагогическото общуване се осъществява в рамките на всички подсистеми. Педагогически характер има не само непосредственото общуване между учителите и учениците, а и между самите учители и самите ученици поотделно, между учителите и родителите на учениците, между различните участници в извънкласната и извънучилищната дейност, а по-широко – в кореспондентското и дистанционното обучение. Разбира се, първостепенно значение имат най-разнообразните форми на общуване между главните, основните субекти на учебно-възпитателния процес – учителя и учениците.

Според нас педагогическото общуване може да се определи като начин за организация и регулация на дейността, взаимодействието и поведението на субектите на учебно-възпитателния процеси в съответствие с преследваните цели, с решаваните конкретни задачи. То има многоаспектен характер. В основата му са взаимоотношенията между учителите и учениците, а също и между самите учители и самите ученици, но те не изчерпват неговото богато съдържание. Педагогически по своята същност са и

взаимоотношенията между наставници и ученици; педагогически съветници и ученици; учители и родители; ръководни институции и учители; между училищни ръководства, обществени организации и учители или ученици и много други.

Педагогическото общуване е многомерен, полифункционален процес. Той включва преди всичко обмен на информация (знания, идеи) между общуващите (т. нар. комуникативен компонент); обмен на действия (т. е. взаимодействие между тях) т. нар. интерактивен компонент, основаващ се на взаимното възприемане между партньорите (т. нар. перцептивен компонент). В учебно-възпитателния процес общуването като информационно-комуникативна дейност се реализира чрез предаване-приемане на съобщения. Като интерактивна дейност то изпълнява ролята на механизъм за предметно-практическо взаимодействие, на форма за координация на индивидуалните усилия на всички участници при търсене на рационални пътища за решаване на общата задача. Адекватното взаимно опознаване на общуващите помежду им е необходима предпоставка за постигане на взаимно разбиране, за интериоризация – екстериоризация на взаимоотношенията в съвместната дейност.

За разлика от стихийните социални процеси на екзистенциалното общуване, основни характеристики на педагогическото общуване са неговата целенасоченост, преднамереност, регламентираност, управляемост, регулируемост, системност и пр. Целенасочената организация на педагогическото общуване е една от най-важните предпоставки за оптимизация на учебно-възпитателния процес. Тя именно създава благоприятни условия за активна и творческа учебна дейност, за хуманизиране на взаимоотношенията между учителя и учениците, както и между самите ученици. Тези взаимоотношения трябва да се основават на принципа на сътрудничеството, на съгласувания труд и общото устремление, на сърдечността, взаимното уважение и отговорността. С основание А. С. Арсениев посочва, че "главен момент на педагогическия процес е личностното общуване на учащите се с педагога и организираното от него общуване между учащите се посредством изучавания предмет, т. е. общуването, в което педагогът не е прост транслатор на изучавания предмет (което е характерно за технологическото обучение на учащия се), а самият предмет се превръща в посредник, в средство за общуване" (25, с. 113).

Ефективността на труда на учителя е пряко свързана с умението му да общува с учащите се, с техните родители, със своите колеги и ръководители, с всички граждани. За учителската професия са необходими не само специални знания в една или друга област на науката, техниката, изкуството или културата, а и дълбоки познания в областта на психологията на човешките взаимоотношения, умения и навици за непосредствено въздействие върху подрастващи и възрастни. Оптималното педагогическо общуване в учебно-възпитателния процес до голяма степен зависи от това, доколко учителят владее и творчески използва съвременни похвати, форми, методи и средства за въздействие върху учениците, доколко успява да интериоризира нормативно предписваните от социалната система цели, задачи и съдържание на обучението и възпитанието.

За разкриване на същността на педагогическото общуване и неговите основни измерения голямо значение имат опитите на редица автори да декомпозират най-важните негови компоненти и страни. Сред тях особено внимание се отделя на т. нар. познавателен (перцептивен) компонент, изразяващ се във взаимното възприемане и разбиране между учителя и

учениците. Не може да се вникне в закономерностите на общуването, ако не се познават закономерностите на психическото отражение (познание) на участниците в самото общуване.

А. А. Бодальов (2) разглежда социалната перцепция като регулатор на дейността и поведението на субекта по отношение на познаваните от него хора. Междуличностното възприемане и разбиране е основа за осъществяване на всяка съвместна дейност. Необходимо условие за пълноценно общуване е взаимното опознаване между партньорите, дълбокото познаване на "психологията" на другия – преди всичко на ценностните му ориентации, на неговите идеали, потребности, интереси. Именно в процеса на общуването може да се постигне взаимно разбиране между партньорите и обратно – могат да възникнат различни противоречия и дори конфликти. Адекватното взаимно отразяване на общуващите помежду си предпоставя ефективността на самото общуване. При това сред факторите, които влияят върху формирането на първите впечатления за партньора, определено значение имат външността му, изразните му движения, неговият външен облик и поведение. Социалната перцепция като съвкупност от различните

процеси на възприемане, разбиране и оценяване на човек от човека в условията на общуването позволява по някои външни признаци – мимика, пантомимика, локомоция, реч и др. да се получи определена представа за едни или други личностни особености на партньорите. Разкриването обаче на действителната същност на личността, на нейните истински ценностни ориентации предполага да се познават дълбоките ѝ характерологични признаци и качества, които се проявяват в процеса на предметната дейност и на общуването. Трябва да се има предвид обстоятелството, че твърде често едни и същи психически състояния се изразяват по различни начини у различните хора и обратно, едни и същи външни изразни средства отразяват различни преживявания.

Педагогическата социална перцепция, за разлика от възприемането и разбирането между членовете на различните други социални групи, има своя специфика. Обикновено социално-перцептивните способности се разглеждат като водещи, определящи всички останали педагогически способности. С основание Н. В. Кузмина разглежда гностическата функция на учителя, изразяваща се в познаването и разбирането на учениците, като важна предпоставка за високоре-

зултативна конструктивна, комуникативна и организаторска дейност.

Социално-перцептивните способности са важен компонент на педагогическата рефлексия. Като устойчиви психически образувания те позволяват на учителя творчески да решава сложната задача за откриване на индивидуалното своеобразие на всеки ученик, неговата неповторимост и уникалност, да вниква в спецификата на междуличностните отношения.

Както изтъква А. А. Бодальов, човекът е не само субект, а и обект на познанието и се проявява и като индивид, и като личност, и като индивидуалност. Като индивид се отличава с определени морфоконституционни, невротипологични, полови и възрастови особености. Като личност той обикновено е представител на определена социално-икономическа формация, народ, социална група и пр. А като индивидуалност той е неповторим продукт, единичен резултат от конвергенцията на конкретните естествени и обществени условия, формиращи го като обект на труда, познанието и общуването.

В социалната перцепция могат, макар и твърде условно, да се обособят две равнища: 1) т. нар. когнитивно (познавателно), изразяващо способността за опознаване на индивидуалните особе-

ности на другия човек и 2) т. нар. емпатийно равнище, изразяващо способността за проникване в чувствата на другия човек, за съпреживяване.

Ефективността на педагогическото общуване зависи до голяма степен от способността на учителя да прониква в индивидуалната неповторимост на всеки ученик, в сложната и твърде често противоречива динамика на личностното му формиране, в най-разнообразната гама от междуличностни взаимоотношения. Спецификата на педагогическата социална перцепция намира израз именно в съчетанието на когнитивното и емпатийното равнище на възприемане и разбиране на учениците. Способността на учителя да разбира учениците включва такива важни характеристики и качества, като доброжелателност, наблюдателност, емоционална възприемчивост, отзивчивост, тактичност и уважение, умение да се зачита мнението на учениците и пр.

Както изтъква С. В. Кондратиева (9) социално-перцептивните способности на учителите се формират върху основата на постепенното съчетаване и интегриране на редица по-конкретни умения: за приложение на теоретичните познания в практиката при изучаване на личността на конкретния

ученик; за установяване на системата от водещи цели и мотиви на поведение; за предвиждане на дейността и поведението на ученика в определени ситуации; за проникване в скритите резерви за развитие на личността и т. н. От особено значение е и умението на учителя да се владее, да контролира своите чувства и настроения, да запазва самообладание в критични ситуации. Всестранното разбиране от учителя на учениците се постига, когато обективно се отразява не само равнището на тяхната подготовка и развитие (степената на овладяването от тях знания, умения и навици, познавателни способности, психични новообразувания и др.), а и ценностните им ориентации и мотиви, характеризиращи личностното им развитие. Защото ученикът е не само субект на учебната дейност, а и непрекъснато променяща се личност. Не са редки случаите, когато възникват противоречия между вече формираното у учителя мнение за ученика и новите факти на неговото поведение и дейност.

Един от основните недостатъци, характерен за масовата училищна практика, е че главният обект на възприемане от учителя се ограничава изключително върху предмета на дейността на учениците, върху успехите им в учението.

Не се обръща необходимото внимание на междуличностните им взаимоотношения, които пронизват учебната и извънучебната им дейност. При този подход спецификата на възпитателните отношения остава на заден план.

Не по-малко важно значение има емоционалният компонент на педагогическото общуване. С основание А. А. Леонтиев подчертава, че то предполага своеобразен емоционален контакт на учителя с учениците. Учителят трябва не само да умее да владее собствените си емоции, не само да използва емоционално изразителна реч, а и да се стреми да събужда искрени, естествени емоции у своите ученици. Емоционалният компонент на общуването включва в себе си цялата гама от човешки чувства и страсти, които са неделима, необходима страна на човешките отношения. Безчувствената мисъл, изказана от учителя, макар и изключително важна, твърде често минава покрай сърцата и душите на учениците, без да може да ги стопли. Ето защо редица автори разглеждат емпатията (съпреживяването) като много важен компонент на педагогическото общуване. Тя предполага учителят не само да си представи състоянието на ученика, но и да се постави на негово място, да се вживее в неговите проблеми и трудности, да се

идентифицира с него. Най-висшата форма на емпатията не се свежда само до съчувствие, до разбиране какво чувства ученикът, а непременно предполага съвместно преживяване заедно с него на емоционалните му състояния и комуникативни реакции. Някои автори разглеждат емпатията като сложно психологическо образувание, при което емоционалните и познавателните компоненти са тясно свързани помежду си.

Разбирането от учителя на личността на ученика е важен компонент на неговото педагогическо майсторство. За усъвършенстване на това майсторство необходимо условие е учителят да има информация и как самите ученици го разбират и оценяват, какви изисквания предявяват към него и в каква степен той удовлетворява тези изисквания. Опитните учители винаги се съобразяват с мнението на своите ученици, стремят се да разберат как те оценяват действията и постъпките им.

Взаимното познание и самопознание между учителя и учениците, осъществяващо се чрез непрекъснат обмен на информация между двете страни, дава възможност за рационално организиране на действията и поведението им в съвместната учебна дейност и в личното общуване. Поведенческият компонент както на деловото, така и на свободното (неофициалното) общуване характеризира повече или по-малко устойчивите форми на взаимодействие между учителя и учениците. Изключително важен елемент е стилът на ръководство от страна на учителя, неговият педагогически такт. В съвременни условия все по-широко приложение намира демократичният, активно-творческият стил на взаимоотношенията между учителя и учениците. Този подход се основава на антропологическата насоченост на преустройващата се съвременна педагогика и училищна практика.

ЛИТЕРАТУРА

1. Андреева, Г. М. Социальная психология. М., 1980.
2. Бодалев, А. А. Личность и общение. М., 1983.
3. Буева, Л. Человек: деятельность и общение. М., 1978.

4. **Димитрова, Г.** Педагогическото общуване при възпитателния процес. С., 1996.
5. **Жекова, Ст.** и др. Професиограма на българския учител (теоретичен модел). С., 1981.
6. Изкуството и човешкото общуване. С., 1986.
7. **Кан-Калик, В. А.** и **Г. А. Ковалев.** Педагогическое общение как предмет теоретического и прикладного исследования. Вопросы психологии, 1985, № 4.
8. **Кан-Калик, В. А.** Учителю о педагогическом общении, М., 1987.
9. **Кондратьева, С. В.** Психолого-педагогические проблемы общения. Гродно, 1982.
10. Култура и общуване. С., 1986.
11. **Леонтьев, А. А.** Педагогическое общение. М., "Знание", серия "Педагогика и психология", 1979, № 1.
12. **Ломов, Б. Ф.** Категории общения и деятельности в психологии. Вопросы философии, 1979, № 8.
13. Методологические проблемы социальной психологии. М., 1979.
14. **Мудрик, А. В.** Общение как фактор воспитания школьников. М., 1984.
15. Общая психология. Под ред. В. В. Богословского, А. Г. Ковалева, А. А. Степанова. М., 1981.
16. **Парьгин, Б. Д.** Основы социально-психологической теории. М., 1971.
17. **Петров, П.** Актуални проблеми на педагогическото общуване. Педагогика, 1991, № 1.
18. **Петров, П.** Някои теоретико-методологически проблеми на общуването. Народна просвета, 1986, № 2.
19. **Петров, П.** Общуването в съвременния учебно-възпитателен процес. Народна просвета, 1986, № 4.
20. **Петров, П.** Педагогическото общуване и хуманизирането на учебно-възпитателния процес. Педагогика, 1995, № 8.
21. Проблема общения в психологии. Отв. ред. Б. Ф. Ломов. М., 1981.
22. Психологические исследования общения. Отв. ред. Б. Ф. Ломов, А. В. Беляева, В. Н. Носуленко. М., 1985.
23. **Страхов, И. В.** Психология педагогического общения. Саратов, 1980.
24. **Толстой, Л. Н.** Собр. соч. Т. 15. М., 1964.
25. Философско-психологические проблемы развития образования. М., 1981.
26. **Шестопапов, Ю. А.** Общение: возможность и действительность. Фрунзе, 1985.

**THE COMMUNICATION IN
THE PROCESE OF TRAIING AND EDUCATION**

Peter Petrov

Summary

During the past years the problem of communication becomes increasingly a central and integrative one and broadly involves various boundary fields of the social sciences. Philosophers, sociologists, psychologists, art specialists, historians, medical men, and educationalists elaborate certain aspects of the problem. To reveal the essence and the dimensions of pedagogical communication as well as to organize it purposely in schools is one of the most significant for optimizing the process of education. Pedagogical communication exercises important didactic and educational functions. The goals of training and edication realize in unity throught that multilateral process. The optimum pedagogical communication allows to work out in the process of edication certain interrelations of the kind subject-subject which highly correspond with the general aim of our educational system.